

KOLLAI ISTVÁN

EZEK BIZONY OLYAN VÁROSOK

POSZTMODERN TÖRTÉNELEM-MESÉLÉS A BENEŠ-DEKRÉTUMOK IDŐSZAKÁRÓL A SZLOVÁK EMLÉKEZETKULTÚRÁBAN

A magyar-szlovák kapcsolatok egyik legneuralgikusabb pontja az a második világháborút követő három év, amely időszakot a magyar közbeszédben, némileg leegyszerűsítő módon a Beneš-dekrétumok időszakának hívnak. Az elnevezés annyiban tekinthető leegyszerűsítőnek, hogy e háború utáni időszak magyar kisebbséggel szembeni represszív intézkedéseinek egy része csak közvetetten eredt a csehszlovák állam újjáalapítását és az új állam etnikai homogenizációját megalapozó elnöki rendeletekből. A magyar emlékezetben mindenesetre erős kontúrokkal vannak jelen ezek az intézkedések: az állampolgárság elvétele a magyar lakosságtól három évre (1945–1948), a magyar nyelvű intézmények megszüntetése, a magyar nyelv köztéri használatának tilalma, mintegy százezer magyar deportálása Magyarországra, illetve Csehországba, és végül a reszlovakizáció. Ez utóbbi annyit jelentett, hogy ha egy jogfosztott magyar magát szlováknak vallotta, akkor visszakapta az állampolgárságát.¹

A jogfosztottság éveinek emléke annak ellenére vált erőssé nemcsak a szlovákiai magyarság körében, hanem Magyarországon is, hogy a szocializmus évtizedei alatt nem kapott helyet a hivatalos emlékezetpolitikai megnyilvánulásokban, és inkább csak az ellenzéki diskurzus foglalkozott vele.² Ott viszont közös témájává lett a különböző irányzatoknak, akár emberjogi szempontból, akár a nemzeti közösségek megmaradásának látószögéből kerültek ezek a „zárójeles évek” napirendre; így a Beneš-dekrétumok időszakra való méltó megemlékezés szükségessége hamar az 1989 utáni demokratikus emlékezetpolitika egyik konszenzusos területe lett.³

¹ VADKERTY Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig (1945–1948). Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2007.

² FÁBRY Zoltán: *Stószai délelőttök*, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1968; JANICS Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1979.

³ A magyar országgyűlés 2012. december 3-án fogadta el „A Felvidékről kitelepítettek emléknapjáról” szóló 86/2012. számú országgyűlési határozatot (Magyar Közlöny 2012/164., 27498.) 317 igennel, 0 ellenszavazattal, 7 tartózkodással. Eszerint április 12. a felvidéki kitelepítettek emléknapja lett, és az országgyűlés támogatja az ezzel kapcsolatos megemlékezéseket, illetve oktatási anyagokat.

Szlovákiában ez a fajta intézményesülés nem ment végbe, illetve részben más módon ment végbe. A szocializmus időszakában a témát itt is tabusították, de 1989 e téren nem hozott látványos törést: a történelemkönyvekbe és az iránymutató akadémiai kiadványokba a kisebbségellenes intézkedések kérdésköre csak lassan és felemásan került be,⁴ miközben a történelemről folytatott köznapi diskurzus más intézményesített formáiban – mint a hivatalos köztérhasználatban vagy az állami megemlékezések során – lényegében nem is vesznek tudomást erről a témáról. Azaz nincsenek ezt a kisebbségi traumát taglaló emléknapiak, központi kormányzati akarat alapján állított szobrok, emléktáblák. A politikai akarat hiánya azt mutatja, hogy nemcsak a történelmi tudásban fennálló különbségek jelentik a magyar–szlovák feszültségek forrását, hanem az események utólagos magyarázata is: a szlovák emlékezetpolitika nem hajlandó e kérdéssel mint külön eseménnyel foglalkozni, ezt a magyar–szlovák kölcsönös ellentétek hosszú időszakából mesterségesen kiragadottnak tartja, emlegetését akár egyfajta provokációnak veszi.⁵ A jelen tanulmány célja viszont tudatosan nem erre a nemzetközi kapcsolatok szempontjából befagyott területre esik, azaz nem a hivatalos szervek és az állami reprezentáció által szabályozott, illetve generált emlékezetpolitikára esik a fókusz, hanem a szlovák emlékezetkultúra jogfosztottság éveivel való viszonyulását szeretném feltárni.

De miben különbözik egymástól az emlékezetpolitika és az emlékezetkultúra? E két kategória megkülönböztetése – jelen tanulmány értelmezésében – részben levezethető a Jan Assmann-i *kulturális és kommunikatív* emlékezet közötti különbségtételből.⁶ Assmann elterjedt tipizálása szerint a kulturális emlékezet a már írásossá vált, hivatalosan megőrzött és hirdetett emlékezet, ennek tudatos továbbhagyományozását hajtja végre az emlékezetpolitika. Ezzel ellentétben az emlékezetkultúra, egy laza gyűjtőfogalomként, lényegében minden olyan művészeti és tudományos, csoportos vagy egyéni kezdeményezést felölel, amely valami történelmi eseményt szeretne saját nézőpontból

⁴ L.: BARTLOVÁ, Alena – LETZ, Róbert: *Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Národné dejiny*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, [Bratislava], 2005.

⁵ Mindennek legmagasabb szintű hivatalos dokumentuma a Szlovák Köztársaság parlamentjének 2007. szeptember 20-i 533. számú határozata „A második világháború utáni szlovákiai viszonyok rendezéséről szóló dokumentumok érinthetlenségéről”. A határozat kimondta, hogy a háború utáni rendezés közjogi, törvényi és politikai döntései más európai államokhoz hasonlóan a második világháború és a náciizmus vereségének következményeként lett elfogadva, és a potsdami békekonferencia által képviselt nemzetközi jogi alapelvekből fakadnak. A határozat bevezetőjében háromszor említi Magyarországot. A 150 tagú szlovák parlament jelen lévő 141 képviselőjéből 120 képviselő szavazott igennel.

⁶ ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999.

kommunikálni, a folyamatosan változó diskurzuson belül interpretálni, kibeszélni, megbeszélni.⁷

Hogy az 1945–1948 közötti időszakot, a Beneš-dekrétumok kérdéskörét, most az emlékezetkultúra felől szeretném vizsgálni, annak két oka van. Egyrészt az, hogy a szlovák emlékezetpolitika – mint már említésre került – nehezkesen vett és vesz tudomást erről a témáról.⁸ Azaz nem feltételezhető, hogy ilyen irányból komolyabb impulzusok érték a szlovák társadalmat. Így viszont felmerül az az érdekesítő kérdés: vajon az emlékezetkultúra irányából milyen behatások érik a szlovák közönséget? Máshogy kérdezve: az a szlovák, aki az iskolában a jogfosztottság éveiről nem tanult, de jár színházba, filmeket néz és olvas könyveket, az milyen képet kaphat erről az időszakról?

Így tehát hagyjuk az intézményesített emlékezet szintjét magunk mögött, és menjünk le a kortárs közbeszédben megtestesülő és ennél fogva szabályozatlan, folyton formálódó emlékezetkultúra szintjére. Jelen tanulmány az emlékezetkultúra megnyilvánulásai közé sorolható számos formai megoldás (irodalom, színház, film, kiállítás stb.) közül egyre szeretne koncentrálni: a regényprózára. A regénypróza fő fókuszba helyezésének oka az, hogy erről nagyjából általános igazságként elmondható, hogy különböző intenzitással, de folyamatosan részt vesz, és korábban is részt vett a szlovák történelmi tudat alakításában,⁹ és hogy műfajánál fogva képes az események sokkal részletesebb interpretálására, mint a kiállítás, a színház, a film vagy egyéb művészeti performanszok, illetve civil akciók.

A következőkben tehát azokat az irodalmi alkotásokat fogom megvizsgálni, amelyek a szlovák emlékezetkultúra részévé lettek – még akkor is, ha alkotójuk történetesen magyar, de maguk a munkák közismertté és elfogadottá váltak; hiszen műveik ez esetben is a szlovák közbeszédnek a részévé lettek, függetlenül saját nemzetiségüktől. De mi számít közismertnek

⁷ Assmann tipizálásában a pontos határvonal a két kategória között az írásbeliség–szóbeliség mentén húzódik. Az emlékezetkultúra és emlékezetpolitika között a határvonalat inkább a felülről épített–alulról épülő diskurzusok mentén húzhatjuk meg; azaz az assmanni kategorizálás itt most inkább erős inspirációs forrást jelent, nem egy tökéletes párhuzamot.

⁸ Bár e tanulmánynak nem célja, de mindenképp érdemes megemlíteni, hogy vannak a szlovákiai tudománypolitikának olyan műhelyei, ahol a háború utáni kisebbségi helyzet kérdéskörével tudatosan foglalkoznak: itt elsősorban a Szlovák Tudományos Akadémia olyan munkatársait kell említeni, mint Štefan Šutaj. Formálisan a 20. századi emberellenes cselekedeteket feltárni hivatott szlovákiai Nemzeti Emlékezet Intézetének a kutatási fókusza is lefedi a Beneš-dekrétumok időszakát – a 2002/553. törvény 1. paragrafus b) 1. pontja mindenképpen így értelmezhető –, de publikációikban, látható tevékenységükben ez csak halványan érhető tetten.

⁹ CHMEL, Rudolf: Gondolatok a mai szlovák szépprózához, In: FILADELFI Mihály (szerk.): *Néhány szó a szavakról. Tanulmányok A mai szlovák irodalom 1970–1985 című konferencia anyagából*, Új Auróra Kiadó, Békéscsaba, 1987, 25–33. p.

és elfogadottnak? Erre a lehető legegzezaktabb választ talán úgy kaphatjuk, ha az irodalmi munkákra adott recenziók számosságára, a munkák vagy alkotóik esetleges díjazására, illetve az írások továbbadaptálására figyelünk. Ennek alapján a következő oldalakon négy íróat ismerhetünk meg: a szlovák Ladislav Balleket és Pavel Rankovot, illetve a magyar Grendel Lajost és Hunčík Pétert. Mindannyian kaptak szlovák irodalmi kitüntetést, amelyben nagy szerepet játszottak a magyar–szlovák kapcsolatokat is érintő írásaik. A 20. század magyar–szlovák sorsfordulóit érintő munkáikat színre vitték, illetve egy esetben erről tárgyalások folytak; és mindegyikük esetében az elsőrangú szlovák kulturális folyóiratok (*Slovenské pohľady*, *KØD*, *RAK*, *Romboid*, *Knizná revue*) recenzeálták munkáikat.

A sors úgy hozta, hogy ketten közülük a határmenti Ipolyságról, ketten pedig a nyelvhatáron fekvő Léváról származnak. Ezt a véletlent kihasználva, származási helyük szerint állítom párba a négy alkotót; amit azért is megtehetek, mert ezek a kisvárosok sokban váltak munkáik ihletőivé.

Az ipolysági ihletettség

A második világháború utáni szlovák irodalom kezdetben, ha tematikájában visszanyúlt a vérzivataros évekhez, elsősorban a szlovák partizánmozgalommal foglalkozott. A *magyar kérdés*, illetve Dél-Szlovákia először csak az 1970-es években került a figyelem látókörébe.¹⁰ Néhány akkoriban felkapott szerző ilyen témájú munkája, mint Ivan Habaj *Kolonisti* című regénye, mára feledésbe merült,¹¹ így például az ő munkájának mélyebb elemzésétől eltekintek. De egy ugyancsak ekkoriban keletkezett könyv, Ladislav Ballek *A segéd (könyv Palánkról)* (eredetileg: *Pomocník – Kniha o Palánku*, 1977) című munkája viszont folyamatosan a közönség- és a szakmai érdeklődés középpontjában van; írója még 2000 után is díjakat kapott, a regényből készült filmet a befolyásos *SME* napilap minden idők egyik legkedveltebb szlovák filmjének nevezte.¹²

¹⁰ Uo. A szlovák irodalomtörténész Chmel az 1970-es évekre megalapozottnak találja a „szlovák próza újhistorizmusáról” beszélni.

¹¹ Ivan Habaj *Kolonisti* (Telepesek) című trilógiája egy csallóközi szlovák telepeselek életét mutatta be: az első kötet a telepesek 1938-as visszacsatolást követő kényszerű távozásával ér véget, a második kötet az 1945-öt követő visszaérkezésükkel folytatódik. Habaj munkája, bár megjelenésekor komoly fogadtatása volt, kevésbé állta ki az idő próbáját, az olvasóközönség is elfeledkezett róla (a szlovák könyvtárak összesített adatbázisa szerint 1986-ban jelent meg utolsó kiadása), nem születtek újabb értelmezései vagy adaptációi, és más nyelvekre sem lett lefordítva, így magyarra sem.

¹² ANDREJČÁKOVÁ, Eva: Ako vzniká hit: Pomocník Ladislava Balleka, *SME*, 31. máj 2012., <<https://kultura.sme.sk/c/6397427/ako-vznika-hit-pomocnik-ladislava-balleka.html>> (letöltve: 2019. 03. 13.).

Ladislav Ballek 1941-ben született, gyerekkorában a magyar-szlovák határnál fekvő Ipolyságon lakott.¹³ Az 1970-es évek végén született regénye ipolysági ihletettséget sosem titkolta: könyvében egy Szlovákián belül északról „délre”, egy kitalált kisvárosba, Palánkra költöző szlovák család életét mutatja be, akik ott megkapták egy magyar hentes megüresedett házát. A történetbeli családot tehát egy lakatlan, de berendezett ház várja. Meg egy magyarul beszélő szerb hentessegéd, akit a történelem vihara itt felejtett. Ez a segéd az új tulajdonosoknak is felajánlja szolgálatait, azaz hogy segít az északiaknak beilleszkedni a kisvárosi élethelyzetbe, és kitanulni az üzlet minden csínját. De a nagy túlélőnek végül a rafinált és erkölcsileg romlott hentessegéd bizonyul, aki újabb és újabb kísértéseken és csapdahelyzeteken keresztül végül züllésbe vezeti az északi családot. Az új élethelyzet tehát kifog az északiakon, akik szegénységből a gazdagságba kerülnek, vidékről a városba, hegyekből a síkságra – és erkölcsi tisztaságból a romlásba.¹⁴

Dokumentarista regénynek Ballek munkája nem mondható, a 20. századi Szlovákia egyik posztmodern olvasatának annál inkább: a kolonizátor, a győztes, a betelepülő saját új életkörülményeinek, nagyravágyásának foglyává válik. És eközben felsejlik egy ország, amin belül mentális határ húzódik az északi hegyvidék és a síkvidéki dél között.¹⁵ A történelmi eseményeket ez a könyv kevésbé bolygatja, nem mutatja be részleteiben, de azt mégis az események homályos díszletévé teszi. A regényben a magyarok számára tragikus sorsforduló adja a súlyos történelmi keretet, de az mindvégig megmarad a háttérben. Illetve amennyi felsejlik a magyarok 1945 utáni sorsáról, azok leginkább a rafinált hentessegéd homályos, kapkodó, elkent gondolatai: „Amikor már biztosra lehetett venni, hogy visszajönnek a csendőrök, visszajön a cseh katonaság [azaz hogy a második világháború után visszaáll a korábbi magyar–csehszlovák határ], a fél város a nyakába szedte a lábát, csak úgy porzott az út utánuk. [...] Ment ki ide, ki oda, falura a parasztokhoz, de többen a régi határon túlra, ami most is határ. Olyanok is, akiknek nem kellett volna futniuk, ezzel szemben itt maradtak olyanok, akik tudhatták volna, mi következik. Félték, sokan félték a miatt a tél miatt. Tudja... amikor magukat kikergették.” Itt az 1938-as visszacsatolásra utal a hentessegéd, amikor az 1918–1938 között a határtérségbe költöző szlovákoknak el kellett hagyniuk

¹³ Ballek további életútjáról érdemes elmondani, hogy 1984–1989 között a Szlovák Írószövetség főtítkára volt, 1992–1994 között a baloldali-posztkommunista SDL parlamenti képviselőjeként, 2001–2008 között pedig Szlovákia prágai nagykövetekeként dolgozott.

¹⁴ KÁFER István: Néhány szlovák–magyar összefüggés a mai szlovák irodalomban és Ladislav Ballek *A segéd* című regényében, *Új Aurora*, 1982/1., 85–102. p.

¹⁵ KISS Gy. Csaba: Térviszonyok és értékek (Ladislav Ballek: *A segéd*), In: FILADELFI (szerk.): *i.m.*, 25–33. p. Érdekes észrevétel Kiss Gy. Csabától, hogy szövegszerűen a déllel szemben a szövegben igazából nem az észak áll, hanem a „hegyvidék”.

otthonaikat: „Mi minden történt az alatt a néhány év alatt! [...] amikor igazán elkezdődött a hajcihő, akkor aztán már senkinek se hagytak nyugtot.” Szóba kerülnek a „taknyosok, a leventék”, akik 1938-ban az utcán rugdosták az embereket; a hentesegéd régi munkaadója, bizonyos Koháry a történet szerint úgyszintén maga menekült el, mert rosszat tett a zsidóknak, „a fia pedig, Péter, a szamár, beállt a nyilasok közé is”. A háború utáni deportálásokból is felvillant valami vészjóslót, homályosat: „még sokan elmennek, nem hagyják meg őket itt, a határon, egyeseket elhurcolnak valahová föl, másokat kitoloncolnak a határon túlra. Ez bizony olyan város.”¹⁶

Különös, hogy Ballek életműve milyen sikerrel vészelte át a kommunizmus bukását. A hetvenes évek normalizációjában díjakkal jutalmazták és funkcióhoz juttatták az író, a kor vezető kultúrpolitikus, Daniel Okáli támogatta az általa képviselt irányt, „Dél-Szlovákia betagolását” az ország egészébe az irodalom eszközein keresztül.¹⁷ A rendszerváltás után mind az író, mind munkásságának megmaradt a renoméja, a szlovák közönség kedvelte azt a formát, ahogy mentális térképükre az író feltette a déli perifériákat, egy egzotizált, kreolizált, mediterrános, szubtrópusi hangulatvilággal.¹⁸ Ahogy Käfer István fogalmaz, „félelmetes, rontó, titokzatos, igen nehéz ez a déli környezet”. Böven akadnak itt irodalmi szempontból izgalmas, de nemzetkarakterológiailag nem túl vonzó jelzők, mint a déli lustaság vagy éppen a csökönyös maradiság fel-felemlegetése. Mai olvasatban ez utóbbi jelző válik talán mégis szerethetővé a szlovákok számára is, mert ez Ballek értelmezésében a kommunizmus ideológiájával szembeni csöndes ellenállásra utal.

Ballek sosem csinált titkot belőle, hogy Palánk megalkotásában a Balassagyarmattól északra lévő határváros, a nógrádi Ipolyság (Šahy) ihlette meg, ahol gyerekkorát is töltötte. Érdekes, hogy pont itt, Ipolyságon játszódik egy másik nagy hatású regény, a magyar Hunčík Péter *Határeset* (első megjelenése: 2008, szlovák kiadásban: *Hraničný prípad*) című könyve is, amely Ballek műve után mintegy negyven évvel készült, és ami egy mikszáthi stílusú szerzőgazó családtörténeten keresztül mutatja be a térség 20. század második felének hektikus, zaklatott történelmét.¹⁹ Hunčík ötvenhét évesen elsőkönyves szerzőként adta ki könyvét, de szlovákiai (magyar és szlovák) értelmiségi köröknek ekkorra már évtizedek óta közismert résztvevője és a magyar-szlovák interetnikus párbeszéd egyik kezdeményező alakja volt; elismertségét Václav Havel elnök tanácsadójaként alapozta meg. A *Határeset* fordítása révén a szlovák olvasókhöz is elkerült; mind magyar, mind szlovák oldalon

¹⁶ BALLEK, Ladislav: *A segéd (könyv Palánkról)*, ford. HUBIK István, Madách Kiadó, Bratislava [Pozsony], 1980, 29–31. p.

¹⁷ KÄFER: *i.m.*, 109. p.

¹⁸ *Uo.*; KISS GY.: *i.m.*, 48. p.

¹⁹ HUNČÍK Péter: *Határeset*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2008.

szakmai és közönségsikert aratott, elnyerte a magyarországi Bródy Sándor-díjat, a szlovákiai magyar közösségtől a Talamon Alfonz-díjat, valamint felkerült a legrangosabb szlovák irodalmi díj, az Anasoft Litera főtáblájára, azaz az év legjobb tíz regénye közé.²⁰ Életművéért pedig 2019-ben Andrej Kiska köztársasági elnök tüntette ki.

Hunčík Péter könyvét ugyanaz a város ihlette meg, mint Ballek regényét: az Ipolyság, ahol „öt különböző rezsím váltotta egymást, és a megyeháza fölött hat különböző ország zászlajai lengtek”.²¹ E tanulmánynak nem célja az irodalmi stílusok elemzése; pontosabban csak annyiban célja, amennyiben ez a stílus megfesti a nemzetkaraktéereket és az elbeszélte történelem hangulatát. Hunčík is tudatosan földhözragadt szemszögből, békaperspektívából adja vissza azt, ahogy az emberi sorsok botladoztak át a történelem bukta-tóin. Ez tehát egy közös pont Ballek munkájával. Ezen a ponton túl Ballek és Hunčík ipolysági történelem-mesélése meglehetősen különböző, és nemcsak a kiemelt sorsfordulók különböző hangsúlyai miatt, hanem a szereplők nézőpontjainak különbsége miatt is. Ballek a hegyekből a városba érkezett szlovákokon keresztül láttatja az itteni eseményeket, akiknek a szemében a város ökoszisztémája nehezen megismerhető, *déliés*, és csak kevés ember sorsa nyílik fel az olvasó előtt a szlovák család és a hentessegéd életén kívül. A város élete a történelmi sorsfordulók ellenére valamiféle makacs változatlan-ságot sugall; a helyi nép jórésze árnyalak marad. Hunčík Péter jóval több életutat mutat be, számos szerteágazó és egymásba fonódó életsorsot tár fel, az ő életüket belülről, a vacsoraasztal mellől mutatja meg. Ebből a perspektívából nézve Ipolyság nem a történelmi sorsfordulók ellenére mozdulatlan város, hanem a történelem forgószeleiben túlélni próbáló emberek közössége, ahol minden képlékeny és változékony, ahová folyton betör a nagybetűs *Történelem*.

Ezt a Történelmet Ballek könyvében a hentessegéd magabiztos, de csapongó, kavargó gondolatai közvetítik. Hunčíknál inkább párbeszédet keltik életre, a magyar-szlovák viták itt családi beszélgetésekbe vannak beleszőve. Ahogy például az 1945-öt követő deportálások éveiben a vegyes etnikumú család csehszlovák tagja magyar rokonai fejéhez vágja: 1938-ban neki kellett elmennie, akkor az első bécsi döntés miatt a feje fölé érkező magyar államhatalom miatt. De mi magyarok itt születünk, te pedig csak beköltöztél ide még 1938 előtt – vágják vissza neki. „Édes fiam, lehet, hogy a jog szerint van némi különbség a dologban, de nekem akkor is majd megszakadt a szívem, amikor otthagytalak benneteket.”²²

²⁰ TALLÓS Péter: Megjelöltek (tanulmány Hunčík Péter Határeset című regényéről), *Irodalmi Szemle*, 2012/8., 58–64. p.

²¹ Balleket idézi CHMEL: *i.m.*, 32. p.

²² HUNČÍK: *i.m.*, 271. p.

Ugyanígy párbeszédes formákban ismerjük meg, ahogy 1945 után a magyarok őrlődtek a dilemmában: vagy a kitelepítést lehet választani, vagy a formális reszlovakizációt – amely végeredményben „nem több” annál, mint hogy egy aláírás erejéig az illető megtagadja a nemzetiségét. „[...] tényleg nincsen harmadik megoldás?” – kérdezik egymástól a családi kupaktanácsban kétségbeesve. Végül a családfő a történelem terhe alól azzal a mozdulattal tud kicsusszanni, hogy egy francia dédapára hivatkozva franciának vallja magát; „így sem áruló, sem ellenség nem leszek”, morfondírozik. És hát „franciát mégsem lehetett kitelepíteni Európa közepéből, két francia kitelepítése meg már etnikai tisztogatásnak számított volna”. A papíron történő elfranciásodást végül sikerrel lépi meg a család, bár a gyanakvó csehszlovák hatóságok kötelezővé tesznek egy látogatást a pozsonyi francia nagykövetségen.²³

A lévai ihletettség

Kutatói szempontból véletlen szerencse, hogy úgy alakult: a magyar jogfosztottság időszakáról szóló, és a szlovák emlékezetkultúra részét képező két ilyen kiemelkedően fontos produkciót ugyanaz a város, az Ipolyság ihletett meg (bár egyik szerző sem nevezi nevén a várost). Még érdekesebb, hogy úgy alakult: a magyar jogfosztottság időszakával foglalkozó másik két kiemelkedő író is egy és ugyanazon városból, Lévából merített ihletett. Egyikük a szlovák Pavol Rankov, másikuk a magyar Grendel Lajos, aki szlovákiai magyarként rendkívül erősen beágyazódott a szlovák irodalmi életbe, munkái a szlovák kultúra szerves részét képezik.²⁴

Pavol Rankov regénye, a *Szeptember elsején (vagy máskor)* – eredetileg: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*, 2008 – egy lévai baráti társaság történetén keresztül mutatja be az egybefonódó 20. századi cseh, szlovák, magyar, zsidó sorsokat, a korszak történelmi vezetőivel és a történelmi sorsfordulókkal együtt. Az 1938-ban még csak kamaszkorú barátokat – köztük magyart, cseh, zsidót – nem érdekli a politika, hanem a lévai strandon egy szlovák lány után vágyódnak. A regény ettől az évtől kezdve 1968-ig mutatja be a három barát életét: harminc év telik el tehát a szemünk előtt, és legalább három rendszerváltás, egy háború és egy forradalom.²⁵ A főszereplők, miközben Mária

²³ Uo., 269–304. p.

²⁴ DEÁKOVÁ, Renáta: Grendel blízky i vzdialený, *Slovo. Politicko-spoločenský týždenník*, 2002/42, Príloha Literatúra & spoločnosť, 1. p.; GÖRÖZDI Judit: A prózafordulat utáni magyar próza szlovák fogadtatása (Kifelé is érthetően prezentált értékek), *Magyar Lettre Internationale*, 63. (2006. tél), 62–65. p.

²⁵ HALVONÍK, Alexander: Pavol Rankov: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*, *Knížná revue*, 2008/20., 1. p.

utáni vágyakozásuk megmarad, életük eseményeinek nem urai: „mindannyian sodródnak a történelemmel, egyszer fenn, máskor még lejjebb, csupán Mária mint vágykép működik az életükben azonos intenzitással, s hol az egyik, hol a másik kerül hozzá kéznyújtásnyira”.²⁶ Az elsőkötetes szerző művével 2009-ben elnyerte az Európai Unió Irodalmi Díját (European Union Prize for Literature).

Mivel Rankov könyvében minden évnek jut egy fejezet, így szépen sorra kerülnek a háború utáni évek is. Az 1946-os fejezetben a kisebbségi magyarok sorsa a lévai Rónai család életébe van beleszöve, ahol a magyar szülők egyik fia „nagy magyar” lett, a másik meg kommunista, aki ennek révén hamar az új, csehszlovák államapparátusban találta magát – és ez egyben kitérte az utat elszlovákosodása felé. Mint hivatalnok, többek között a magyarok kitelepítésével is foglalkoznia kellett. Nevét nem is tudatosan változtatja Rónajra, hanem miután egy cikke alatt „Peter Rónaj”-ként tüntetik fel a nevét, ezután – engedve a történelem sodrásának – maga írja alá „Rónaj”-ként a következő cikkét, a szlovák fonetikának megfelelően.

A kitelepítés körüli egyéni drámák itt is olyan családi vitatkozásokba szövdnek bele, mint Hunčík Péternél. Rónaj elvtárs szülei ugyanis fiuk unszólása ellenére meg akarnak maradni magyarnak. „[...] engem is elküldesz a Duna túlsópartjára, apáddal együtt?” – veti Péter szemére anyja. „Deportáljuk őket, mint a fasiszták?” – szegezi a kérdést Rónajnak másik beszélgetőtársa, aki a reszlovakizációt új, selejtes szlovákok előállításának nevezi régi magyar alapanyagból: „Ez nem fog sikerülni.” A Szlovák Liga szórólapjai is előkerülnek a regényben, melyek szerint a reszlovakizáció „megmenti Önt, és lehetővé teszi a visszatérést a nemzethez, amelyből származik”. Rankov még saját bolgár származását is beleszötte a történetmesélésbe: „A bolgár Rankov, aki valamikor a harmincas évek közepén jött Levicébe, marad, de tősgyökeres lévai szomszédjának, az öreg Keménynek, aki mindig azzal dicsekedett, hogy az elődeinek már a törökdúlások idején is éppen ezen a helyen állt a háza, mennie kell.”²⁷ Pavel Rankov itt annyiban is a valós történelemből merít, hogy a Rankov család ekkor Léván élt, apja nagyjából hasonló korú szereplője volt a város életének, mint a könyvének főszereplői.

A másik lévai származású író a magyar Grendel Lajos, akinek regényeiben ugyancsak szerepet játszik a történelem. Grendel esetében nem egy konkrét könyvet érdemes kiemelni, hanem az életművet magát. Az idősíkok között való mozgás, az elbeszélők folyamatos visszaemlékezései a Grendel-életmű erős stílusjegyévé váltak. És bár ezek a regények Dél-Szlovákiában játszódnak, ezek az írások sokáig nem a szlovákiai magyarok történetét akarták el-

²⁶ JUHÁSZ DÓSA János: Beteljesületlen szerelmek, *Új Szó*, 2010/100., 6. p.

²⁷ RANKOV, Pavol: *Szeptember elsején (vagy máskor)*, ford. MÉSZÁROS Tünde, Pesti Kalligram Kiadó, Budapest, 2011, 112–114. p.

mondani, hanem általában a történelemről meséltek: sodródásról, véletlenszerű megmenekülésekről és csapdákról, menekülő emberekről, felgyújtott házakról, kifüstölt templomokról, diófára felhúzott katonaszökevényekről és ugyanoda később felhúzott nyilasokról, bombatölcséerekről, tömegsírokról és földönfutóvá válásról. Grendel történelmének földszaga van és füstszaga. Ez nem sok jót sejtet a magyar-szlovák határtérség múltjáról, de az 1945–1948 közötti időszak az életműben sokáig csak véletlenszerűen kerül elő. Olyan váratlan felbukkanásokra kell gondolni, mint amikor az *Éleslövészet*-ben egy cigányasszony kerül szoba, aki 1947-ben beköltözött egy házba, „s hogy az kié volt azelőtt, azt nem tudja, és nem is kíváncsi rá”.²⁸ Az *Áttételek*-ben a számos mellékszereplő közül az egyikről úgy melleleg kiderül, hogy 1947-ben agyvérzés végzett vele a vonaton, amikor családotul kitelepítették.²⁹ A *Galeri*-ben a témának néhol egy-egy bekezdés jut: a köpönyegforgató magándetektív 1945 után például magyarságát stájer származása segítségével próbálja tagadni, és átveszi – vagy csak eljátszik a gondolattal, hogy átveszi – az új hatalom könyörtelen ideológiáját: „messzemenően egyetértek a jelenlegi, a magyar lakosságot sújtó intézkedésekkel”, hiszen az ő gögjük és elbizakodottságuk, erkölcsi romlottságuk áll minden rossz mögött: „Meg kell tőlük tisztítani a várost.”³⁰ Nem sokkal később következik egy élettörredék keserű összefoglalása: 1945 után a Fazekas családot elsőként telepítették ki, mert ők „nem akárcik voltak”. „Mert azokra vadásztak elsősorban, akiknek a neve jelentett valamit ebben a városban. Hogy semmi ne maradjon...”³¹ Végül ugyanitt egy reszlovakizált életébe is bepillantást nyerünk, aki már a feleségével is szlovákkul beszélt, de ha rosszat álmodott, azt még mindig magyarul tette.³²

Az 1980-as évek Grendel-regényeinek elbeszélése folyamatosan vonatzik előre-hátra a történelmi korokon, és rengeteg szereplőt vonultat fel. Így a fenti kiragadott mondatok ellenére a jogfosztottság korszaka nem válik különösebben hangsúlyossá; az *Éleslövészet* a török kort és a vallási ellentétek időszakát ennél sokkal erőteljesebben idézi fel, a *Galeri* az 1944-es világháborús harcokat és orosz megszállást. Egyébként is, a szövegfolyamokat belengi az a gondolat, hogy a „város lakossága üldözőkre és üldözöttekre mindig is felosztható volt”³³ – miért lett volna ez másképp éppen a világhégés után.

Aztán az ezredfordulón kerül fel a grendeli térképre New Hont, egy kitalált városka valahol az Ipolyságtól nem messze,³⁴ a történelmi Hont megye

²⁸ GRENDEL Lajos: *Éleslövészet. Galeri. Áttételek*, Madách Kiadó, Pozsony, 1986, 49. p.

²⁹ *Uo.*, 319. p.

³⁰ *Uo.*, 183. p.

³¹ *Uo.*, 207. p.

³² *Uo.*, 240. p.

³³ *Uo.*, 188. p.

³⁴ Ezt onnan tudhatjuk, hogy a kitalált New Hont városkából a külvilág felé az egyetlen komoly összeköttetést az Ipolyságból érkező vasút jelenti. L. például a

vidéken, mikszáthi tájakon. Grendelnek három kötete játszódik ebben a kitárlt városban vagy a környékén. Ez a trilógia egy sajátos 20. századi „kisváros-regény”, a „megtörtétek paródiája”, rengeteg kevert etnikai helyzetképpel, nyelvi játékkal, ahol „gondot jelent eldönteni, mi is történik »valóban« és mi tartozik az imagináció körébe”.³⁵ A New Hont-trilógia sokszor utat nyit a jelen és a múlt között, az elbeszélés ilyenkor a jelenből történő visszaemlékezésekből áll össze. Itt is előbukkannak a jogfosztottság éveiből merítő anekdoták. A legerősebb történelmi hangulatfestő képet e korról a *Nálunk, New Hontban* (2001) egyik visszaemlékezése festi fel, ami a főszereplő Bárány Pista nagyapjáról szól. Egy asztalosról, akinek a városbeli híre akkor magasztosult fel, amikor „az oroszok távozását követően a magyar nyelv használatát hatóságilag szabályozták a városban. Ez azt jelentette, hogy a hivatalokban és más közintézményekben, továbbá a vendéglőkben, üzletekben és az utcán magyarul beszélni nem volt javallott, ellenben mindenkinek, akit nem hurcoltak el, nem toloncoltak ki az országból, és nem vetettek börtönbe, jogában állt megtanulni tisztességesen szlovákul.” A történet szerint a szlovák nyelv köztéri használatának ellenőrzésekor az idősb Bárány asztalosmester csak azért is magyarul köszönt a városba látogató szlovák bizottságnak, majd a „szervusz”-szal tért ki az elől, hogy szlovákul kelljen megszólalnia. „Hát erre nem számítottak a revizorok. Hogy a szervusz mindkét nyelven szervusz, csak az ortográfiája más-más. S mivel a hangokat a világ legképzettebb nyelvészei sem képesek látni, csupán hallani, nyitva maradt a kérdés, hogy az öreg asztalos most magyarul vagy szlovákul szól-e hozzájuk.” A revizorok látogatását olyan helyzetkomikumok tarkítják, mint amikor a cukrászdába vetik be magukat, hogy meghallgassák, mindenki szlovákul beszél-e; de ott mindenki hallgat. „Magyar ember délelőtt keveset beszél” – magyarázza nekik a pincér.

„Maguk nem magyar emberek, hanem szlovákok” – jött az ideges válasz. „Szlovák ember sem beszél délelőtt – felelte nagy nyugalommal a pincér. [...] Láthatja, kérem! Csupa szlovák, és mind hallgat.” A nyelv-felügyelők a végére idegesen ordibálnak, hogy szólaljon már meg végre valaki, de beszélni nem kötelező, mindenki hallgat, a pincér meg belenyugodva magyarázza nekik, hogy nyilván nincsen épp semmi mondanivalójuk.

A szórakoztatóan abszurd történelem-mesélés árnyát az festi itt sötétre, hogy az idősb Bárány asztalosmesterre való visszaemlékezés vége zavartan vész a semmibe: a magyarul köszöngető „öreg Bárányt meg kell leckéztetni, a lázadást még csírájában el kell fojtani...” Hogy ez a megleckéztetés mit jelentett, arról az olvasónak már csak balsejtései lehetnek: „amit szégyellünk, arról

Tömegsír befejező oldalait: GRENDEL Lajos: *Tömegsír*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999.

³⁵ OLASZ Sándor: A megtörtétek paródiája (Grendel Lajos regényei), *Új Forrás*, 2001/2.

nem beszélünk. A New Hont-i ember már csak ilyen. [...] Ha jól összeverik, észhez tér.”³⁶

Talán ki lehet azt jelenteni, hogy a szlovák emlékezetet formáló szándék Grendelnél fokozatosan erősödött. A nyolcvanas évek regényeiben vagy a New Hont-trilógiában a magyarelles intézkedések felidézése sokszor váratlanul történik meg, önmagában nehezen értékelhető felvillanásként, vagy áttételesen és áthallásosan történik rá utalás.³⁷ Ehhez képest a 2010-es években írt *Négy hét az élet* már-már szociológiai pontossággal elemzi ki a szlovákiai magyar középosztály erodálódását, elgyengülését; amihez itt már nem ironikus, hanem inkább melankóliába hajló hangulat társul.³⁸ Ez aztán jóval tovább erősödött Grendel utolsó regényében, a *Bukott angyalok* (2017) lapjain, ami viszont még – 2019 tavaszáig – nem jelent meg szlovákul.³⁹ Így bár a magyar író 2018-ban elhunyt, e munkája a posztumusz szlovák fordítása révén még tovább formálhatja a szlovák diskurzust, és azon keresztül a történelmi emlékezetet; jelen tanulmánynak viszont ez a könyv éppen frissessége és lefordíthatatlansága miatt még nem része. De itt érdemes még egyszer utalni arra, hogy Grendel talán egyedülként lett elfogadva szlovákiai magyar írónak és szlovák írónak is; sőt pályájának elindulását a szlovák írórtársadalom egy 1985-ös irodalmi díjától lehet datálni, és megválasztották a szlovákiai PEN Club elnökének is.⁴⁰ A szlovák kultúrába való beágyazottságáról tanúskodik az a számtalan interjú, megemlékező írás vagy recenzió, melyek szlovák szer-

³⁶ A mű második, Szilágyi Zsófia tanulmányértékű utószavát is tartalmazó kiadását használtam: GRENDL Lajos: *Nálunk, New Hontban*, Madách-Pozonium Kiadó, Pozsony, 2011, 53–61. p.

³⁷ Jó példa erre a *Tömegsír* azon anekdotája, amikor egy zavaros ember, amolyan falu bolondja, arról kezd mesélni, hogy a háború után jöttek valakik – álpártizánoknak nevezi őket a visszaemlékező –, akik a falu felét elhurcolták. És hogy erről mások is tudnak, csak nem mernek mesélni. De az egész regény folyamán nem derül ki több erről a történetről, amolyan tudatosan elvarratlan szál marad mindvégig. Etnikai színezetről nem esik szó – olyan áthallásos utalás ez a magyarokat nyomasztó emlékeikre, amit feltehetőleg csak ők maguk tudnak érzékelni.

³⁸ GRENDL Lajos: *Négy hét az élet*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011.

³⁹ Grendel Lajos *Bukott angyalok* című regénye megintcsak egy visszaemlékezés-regény, a mában beszélgető barátok által felidézett 20. századi félmúlt története; hangulata viszont rendkívül borús és humor nélküli, főszereplői a hatalom nyomasztó ereje által deformált személyiségek, akik így nem tudták megőrizni önazonosságukat. Ezt a borúságot erősítik a visszaemlékezésnek azok a korai képkockái, amelyek a második világháború utáni időszakot idézik fel: a még csak nem is nagykorú, besorozott magyar leventéket cseh milicisták elkülönítik, és éjjel tömegsírba lövik. Az önreflexív elgondolkodtatás helyett itt a cél már a sokkolás. Az üzenet pedig az, hogy 1945-ben csak a háború ért véget, az öldöklés és üldöztetés nem. Később itt is előkerül a reszlovakizáció, és itt is a kommunistává, tehát lassan szlovákká váló túlélő győzködi a szüleit a szlovákká válás előnyeiről.

⁴⁰ GÖRÖZDI: *i.m.*

zők tollából napvilágot láttak. Írásai tehát nyomot hagytak, nyomot hagyhatnak a szlovák köztudatban.

Az irodalom – posztmodern jellegű történelem-mesélés?

A művek további összehasonlítása helyett mélyedjünk el abban, mi a közös ezekben a munkákban. A fenti négy regény, nyilvánvaló stílári különbségeik ellenére, közös műfaji vonásokkal is rendelkezik, amelyek végigvonulnak a műveken, és amiket – függetlenül az írások által képviselt irodalmi műfajtól – posztmodern jellegű történelem-mesélésnek nevezhetünk.

Bár a *posztmodern* jelzővel rendkívül óvatosan érdemes bánni, többek között éppen divatossága okán, mégis, ebben az esetben megalapozottnak tűnhet a használata. A fent bemutatott szövegek ugyanis meglehetősen szemléletesen mutatnak rá arra, hogy a regény, ez az irodalmi műfaj képes a 20. századot hosszanti keresztmetszetben, a nemzeti narratívákból kilépve bemutatni. A történetmesélések közös műfaji jellegzetessége itt az egysíkú nemzeti látószögéből való kilépés, a létező, intézményesített narratívák megkérdőjelezése vagy tudomásul nem vétele – ami a *posztmodern állapot*nak is a lényege.⁴¹

Az irodalomban a posztmodern ennél tágabb és vitatottabb jelentéstartalmat ölel fel, ami kívül esik e tanulmány vizsgálódásának körén; és könnyen lehet, a fenti könyvek szerzői közül többen kikérik maguknak ezt a jelzőt íróként. Azzal viszont talán ők sem számolnak, hogy ha nem is posztmodern *irodalmat* művelnek, de posztmodern *történetmesélést* azt igen: azaz a *nagy történelem* látószögéből kilépve – például a mikrotörténet perspektívájából, egy család, egy falu, egy utca szemszögéből – szeretné újraértelmezni az általánosan ismert eseménysorokat. A tudományokat érő posztmodern kihívásból megszülető *új historicizmus* műfajának éppen ez a regényessége adja a sajátosságát. Az ezt művelő történészek munkáiban, akik szerint a tömegek mozgásának felületes megfigyelése helyett ezek a *mélyfűrészek* teszik átélhetővé a múltat, nyilván a valós források feldolgozása adja a történetmesélés gerincét, amely köré utólag költenek egy óhatatlanul szubjektív interpretációt.⁴²

A fenti regényprózák szerzőinél ezek az arányok fordítottak, a fikciót fűzik fel valós történelmi eseményekre, de mégis, lényegileg ugyanazt teszik: a megtörtént események valóságos pontjait maguk által húzott vonalakkal kötötték össze, és színezik különböző tónusúakra. Történetet nem írnak, ha-

⁴¹ GYÁNI Gábor: *A posztmodern kánon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

⁴² JENKINS, Keith: Újragondolni a történelmet, ford. GYÁNI Gábor, *Klió*, 1995/4., 14–19. p.; PIETERS, Jürgen: Új historicizmus: posztmodern történetírás a narratológia és a heterológia között, ford. LÁBADI Zsombor – BERECK Annamária, *Aetas*, 2003/3–4., 215–229. p.

nem mesélnek: a posztmodernitás e sajátosságára, a forráskutatásokra és a fantáziára épülő írásnak az egymást megtermékenyítő közelségére számosan utaltak már, kezdve már – jóval a posztmodern kánon 20. századi megteremtői előtt – Friedrich Nietzschevel.⁴³ A múlt mai fejjel, mai ésszel, mai szemmel történő újjáteremtése pedig – a posztmodern kritikusok szerint – nem a múltat rekonstruálja, hanem valami újat hoz létre, nemcsak ha irodalmár, hanem ha történész tollából fakad is egy szöveg. Hayden White, az ezen gondolatokat megalapozó *Metahistory* szerzője ezért mondja, hogy a történészi munkák elbeszélő prózák, a történész pedig lényegében költői feladatokat lát el.⁴⁴

A történetmesélésben a történelem és a mese effajta egymás közelébe sodródását jól mutatják meg olyan párhuzamok, mint amilyen Pavel Rankov Lévában játszódó fiktív regénye és a lévai születésű Grendel Lajos egyik publicisztikája között van; utóbbi csupán egy pároldalas visszaemlékezés, amikor a magyar író saját, valós emlékei között kotorászott a városban sétálva. Grendel ekkor arra jut, hogy Léva bizony olyan város, ahol folyamatosan lehetett félni a hatalomtól: nála is előkelő helyen szerepel a lakosság többszöri menekülése, előbb 1945-ben a front elől, majd a „lakosságcserének eufemizált drámai színjáték” révén; ami elől sokan ész nélkül reszlovakizáltak. „Apámék korosztályában alig maradt épeszű ember, aki ne a túlélés fortélyain törtéte volna a fejét mindennap.” Az elmúlt idők valós hangulatát feltárni hivatott írás nagyon közel áll ahhoz a hangulathoz, ami Rankov fiktív lévai történetéből árad. Majd végül Grendel is beismeri, belátja, illetve felvállalja, hogy ez, amire ő emlékszik, nem biztos, hogy egyetemlegesen valóságos. „Nem a Történelem, hanem az én magán történelmem.” Amiben, az ő emlékvilágában, ugyanolyan élénken él a Lenin-plakátok és a koreai háború emléke, mint az, hogy egyszer „Böske néninek elveszett a kalaptűje”. Miért emlékszik erre a mondatra, „Böske néninek elveszett a kalaptűje”, 45 év távlatából ugyanannyira tisztán, mint az atomháborús veszélyre? Amikor azt sem tudja, ki a Böske néni, és hogy néz ki egy kalaptű? Lehet, hogy gyerekkorában ez a mondat azért ütött mélyet a gondolatvilágában, mert váratlanul átélhetővé tette: a dolgok eltűnhetnek, elmúlhatnak? Vagy egy ilyen kósza, makacs emlékfoszlány csak annak a bizonyítéka, hogy az emlékek, és így a történetmesélés is óhatatlanul véletlenszerű, és aki a múltat akarja rekonstruálni, az igazából „kalaptűt keres a szénakazalban”?⁴⁵

A mostani elemzés egy fontosnak gondolt célja regisztrálni ezt a folyamatot, ahogy a történelemírás és a fikciós irodalom határmezsgyéjére tett kalandozások létrehozzák a posztmodern történelem-mesélés sajátos műfa-

⁴³ Összefoglalását L.: MAGYARICS Tamás: Klió és/vagy Kalliopé? A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése, *Aetas*, 1996/1., 87–97. p.

⁴⁴ WHITE, Hayden: *Metahistory*, Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1973.

⁴⁵ GRENDL Lajos: *Hazám, Abszurdisztán*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1998, 47–56. p.

ját. A történelem és az irodalom közti mezsgyén való mozgolódás tudatosságát visszaigazolja a fenti írók saját megnyilatkozásai. Rankov és Hunčík is aláhúzza, hogy nem történelmet, illetve nem dokumentumregényt írtak, de mindkettőjük nagyon sok figyelmet fordított a korszak történelmi ismeretanyagának megismerésére. Rankov az érettségiig megkapott történelemtudását kellett hogy továbbépítse eredeti források olvasásával, kordokumentumok felkutatásával.⁴⁶ Hunčík is rengeteg történelmi forrást szemlézett és jegyzetelt, majd saját elmondása szerint tudatosan csúsztatta egybe saját emlékeit és az olvasó számára újdonság erejével ható történelmi adatokat.⁴⁷

A történelemkönyvek és egyéb kordokumentumok mellett – mint a látzólagosan objektív, ex cathedra-tudás letéteményesei mellett – a fenti könyvekben megjelenő tudás másik fő forrása a szülők elbeszélései és a családi emlékezetben őrzött emlékek. Nagyon sokatmondó, hogy mennyire hangsúlyosan jelennek meg az apák – Hunčíknál inkább az édesanya –, mint a múltról alkotott kép első megfestői. Nem véletlen, hogy Rankov a regényét apjának és az apai generációnak ajánlotta, és hogy a történések helyszínéül azt a Lévát választotta, ahol édesapja az ifjúságát töltötte.⁴⁸ Rankov ebben az interjúban elmondja azt is, hogy a regény részleteit, történelemhűségét édesapjával ellenőriztette; Hunčíknál inkább az édesanyjával folytatott beszélgetések voltak a meghatározók. Ballek pedig apja nyomdokában került kisgyerekként Ipolyságra.

Ugyanígy hangsúlyosak a családi életben megőrzött anekdoták, személyes vagy „öröklött emlékek”, amiről mindenki tudja, hogy személyességük okán tagadhatatlanul szubjektívek; de a történelem – ahogy azt a fent idézett szövegek nem is próbálják titkolni – ilyen szubjektív emlékek ellentmondó vagy egymást igazoló sokaságából áll össze, ahol némely színek idővel még erősödnek is, mások elhalványulnak, eltűnnek.

Ráadásul az emlékeket a kisebbségi sodródásban képlékennyé teszi az is, ahogy a papíron lévő családi emlékek közül sok brutális könnyelműséggel megsemmisült, és utána csak a fejben kavargó múltmagyarázatok maradnak. Az írott múlt megsemmisülésének jelensége előkerül Hunčík Péter családi valóságában és Grendel Lajos fikciójában is. A Hunčík családon belül egy családi vita során, valamikor 1968-ban, az író édesanyja régi naplószerű jegyzeteit vette elő, „Pali öcsém meg egyszer csak éles hangon megkérdezte, hogy ki kíváncsi a te firkálmányaidra. Anyám abbahagyta az olvasást, s az egész

⁴⁶ ANDREJČÁKOVÁ, Eva: Dobrodruhovia totality: spisovateľ Pavol Rankov hovori o neuveriteľnom dvadsiatom storočí, *SME*, 2008/264, 17. p.; BALOGH, Alexander: Krúžil ten Turul nad Levicami?, *SME*, 29. jún, 2009., <<https://kultura.sme.sk/c/4952553/kruzil-ten-turul-nad-levicami.html>> (letöltve: 2019. 03. 13.).

⁴⁷ Határeset. Csanda Gábor beszélgetése Hunčík Péterrel, *Új Szó*, 2008. december 20., <<http://ujsozso.com/online/kultura/2008/12/21/>> (letöltve: 2019. 03. 13.).

⁴⁸ ANDREJČÁKOVÁ: Dobrodruhovia totality...

éjszakát azzal töltötte, hogy apró kis fecnikre tépte a néhány száz oldalt, és szakaszonként engedte le a vécén.”⁴⁹ Grendelnél pedig egyébként is szótlan szereplői ülnek le egy nap, és semmisítik meg a családi múlt minden írott forrását. „Mi vagyunk ebben a rohadt városban az utolsó magyarok. [...] Ne maradjon hát utánunk semmi sem.”⁵⁰ De másutt is közel kerül egymáshoz a valóság és a fikció: az identitásában és nyelvében vegyes családok olyan veszekedései, amikor a vacsoraasztalon keresztülhúzódik az etnikai törésvonal, Rankov történetmesélésének fiktív epizódjai, míg Hunčík családi emlékeiben maga a valóság.⁵¹ Nem véletlen, hogy Rankov azt mondja: „Néha olyan érzésem volt, hogy regényalakjaimnak abban az időben valóban élniük kellett”.⁵² Míg Hunčík így nyilatkozott: „Alig van valami, amit én találtam ki”.⁵³

Míndezek miatt végül néha a könyvek műfaji besorolása sem egyértelmű. Azt mindenki elkerüli, hogy történelemkönyvek, dokumentarista írások szülessenek. Hunčík regénye ezzel együtt neveztetik „családregevénynek”,⁵⁴ vagy különös, sokműfajú sorsregénynek.⁵⁵ Szalay Zoltán kritikájában megjegyzi, a könyv „makacsul ellenáll minden irodalmi beskatulyázásnak”; családregevény, mítoszleleplező próza, anekdotagyűjtemény, társadalomtudományi értekezés, kémregény és ifjúsági történet egyben, amely „mindvégig a valóságból táplálkozik”,⁵⁶ amit másutt „pluralista stilisztikának” nevez.⁵⁷ A műfaji képlekenységre ráerősít Rankov és Hunčík kijelentése, hogy a regény elméletéről nem tudnak vagy eziránt nem érdeklődnek.⁵⁸ Hunčík Péter nem titkoltan egy nagyon sajátos újrakezdő a szépirodalomban: egész fiatalon hagyta abba az ígéretesen indult szépírást, amely fonalat sok évtizeddel később a *Határesettel* folytatott (és talán egyben le is zárta azt, új regénnyel azóta nem jelentkezett). Ő tehát 57

⁴⁹ Határeset. Csanda Gábor beszélgetése Hunčík Péterrel.

⁵⁰ GRENDL: *Hazám, Abszurdisztán*, 84. p.

⁵¹ N. TÓTH Anikó: Minden kijárat bejárat valahova: csapongó beszélgetés Hunčík Péterrel I., *Irodalmi Szemle*, 2011/5., 61–69. p. Hunčík például visszaemlékezik a „déli”, magyar családba beházasodott árvai szlovák asszonyra, azaz saját mostohanagymamájára. Az ipolysági magyar író könyvének értéke, hogy ezeket a szituációkat – bár interjúiban elmondja, hogy feszültségeket okoztak – íróniával, és olvasói szempontból élvezetes módon tárja elő.

⁵² ANDREJČÁKOVÁ: Dobrodruhovia totality...

⁵³ Határeset. Csanda Gábor beszélgetése Hunčík Péterrel.

⁵⁴ TALLÓS: *i.m.*

⁵⁵ NÉMETH Zoltán: Történelem a határon. Hunčík Péter Határeset című regényéről, *Irodalmi Szemle*, 2009/7., 42–44. p.

⁵⁶ SZALAY Zoltán: Bizonyosság a városról, a kultúráról és Európáról, *Új Szó*, 2012. augusztus 19., <<https://ujso.com/kozelet/bizonyosag-a-varosrol-a-kulturarol-es-europarol>> (letöltve: 2019. 03. 13.).

⁵⁷ SZALAY Zoltán: Pluralista stilisztika egy ipolysági anekdotaregevényben, *Irodalmi Szemle*, 2009/4.

⁵⁸ Határeset. Csanda Gábor beszélgetése Hunčík Péterrel; BELKOVÁ, Zuzana: Příbeh je ideálny kód: rozhovor s prozaikom Pavlom Rankovom, *Knižná revue*, 2010/2, 12. p.

évesen lett elsőkönyves szerző. Hunčík egyik szlovák kritikusja ezért nevezi őt jó értelemben vett szépirodalmi autodidaktának, és ekként hasonlítja őt össze Rankovval: utóbbi merevebb konstrukcióihoz képest Hunčíknál sokszor felszínre tör a spontán történetmesélés, nem kevés érzelmi töltettel és múltidéző erővel.⁵⁹ Ráadásul van, hogy az írók saját műfaji besorolásra tett próbálkozását maguk a befogadók – azaz az olvasók – kérdőjelezik meg: Rankov könyvének alcímében szerep a „történelmi regény” kitétel, de egy interjúban felidézi, hogy Peter Darovec irodalomkritikus ezt kifogásolta. A kritikus szerint ugyanis csak a régmúltról lehet történelmi regényt írni, a félmúlt felidézése az valamilyen más műfaj.⁶⁰ Mindenesetre, az irodalmi műfajok kérdésétől távol maradva, az írásokat csupán mint történelemről szóló szövegeket elemezve, azokat a posztmodern történelem-mesélés példái közé is besorolhatjuk.

Fogadtatás, visszhang, továbbgondolás

A fentiekből látható, hogy akár a valóságból, akár a fikcióból eredezteti magát egy történelmi elbeszélés, az alulról formálódó, folyton változó hétköznapi emlékezet kiterjedt méretű forrásvidéke a szépirodalom, ami a maga önkényes módján, de betöltheti az официális emlékezetpolitika szigorúan méretre faragott oszlopai közötti űröket. Ezzel együtt, a szépirodalom hatását nyilván nem szabad túlbecsülni. Sőt általában megbecsülni e hatást rendkívül nehéz. Most mégis tegyünk egy próbát, és térképezzük fel a fenti négy írói munkásság fogadtatását.

A fogadtatás jól lemérhető az írói díjak mellett – amiről fent már említést tettem minden esetben – a színházi vagy filmes adaptációkon is. A Ballek regényéből készült színdarab (*A hentessegéd*) a nyolcvanas évek eleje óta a nagyobb szlovák városok színházaiban mind felkerült a repertoárra, sőt mivel a történetet cseh–szudétánémet viszonylatban is lehet értelmezni, csehországi színházak is műsorra tűzték.⁶¹ Nemrég Komáromban került színpadra, a megyei fenntartású magyar nyelvű Jókai Színházban, Ladislav Ballek fiának a rendezésében; a magyar színház előadása a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színházban is vendégszerepelt.⁶² A darabot maga az író is megnézte, aki egy interjúban észrevételezte, hogy a magyarok láthatóan megszólítva érzik magukat a regény – és a színpadi adaptáció – által.⁶³ A könyvből film is készült,

⁵⁹ BARBORÍK, Vladimír: Euroromán, *Romboid*, 2012/7, 73–74. p.

⁶⁰ BELKOVÁ: *i.m.*

⁶¹ FARKAS András: A hentessegéd, *Filmvilág*, 1983/12., 44–45. p.

⁶² A Szlovák Nemzeti Színház haviprogramjai: www.theatre.sk, www.snd.sk.

⁶³ DVOŘÁKOVÁ, Helena: Ladislav Ballek: Nezabúdajme, že život má aj vôňu, *Pravda*, 6. máj 2013., <<https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/279523-ladislav-ballek-nezabudajme-ze-zivot-ma-aj-vonu/>> (letöltve: 2019. 03. 13.).

1981-ben Zoro Záhon rendezésében, magyar–csehszlovák koprodukcióban: Koncz Gábor a hentesegédet alakítja, a hentes hamar lezúlló feleségét pedig Pécsi Ildikó. A jeleneteket a minél nagyobb történelmi hűség és Ballek írói szándékának követése végett Ipolyságon forgatták. A film megszerezte a 23. Karlovy Vary-i fesztivál egyik fődíját is; szlovák közönségre mért hatását növeli, hogy a szereplők hol szlovákul, hol magyarul beszélnek egymással.⁶⁴

Pavel Rankov regénye ugyancsak színpadra került. Kamil Žižka a Szlovák Nemzeti Színház stúdiójában mutatta be 2010-ben a könyvből készült darabot, abban a szlovák színházi szcena egyik nagyágyújával, Robo Rothtal, és a szlovákiai magyar színjátszás sokoldalú tehetségével, Gál Tamással. A megjelent magyar és szlovák kritikák a darab regényhűségét emelik ki, ami miatt a színházi előadás olyan volt, mintha – Rankov megfogalmazásával – egyszerre kétszáz ember olvasná a könyvet.⁶⁵ Grendel Lajos munkáiból eddig egy amolyan összevont színdarab készült, a New Hont-trilógiából kiválogatott különböző történeteket egyben vitte színre a besztercebányai Bábkové divadlo na Rázcestí.⁶⁶ Rankov és Grendel szlovák színpadi adaptációinak fogadtatása nem volt olyan erőteljes, mint a regényeiké vagy mint a Ballek-könyv adaptációié; de létrejöttük önmagában jelez egy szakmai- és közönségigényt a munkáik iránt. Hunčík Péter regénye iránt is volt színházi és filmes érdeklődés is, de végül ezek megvalósulására nem került sor.⁶⁷

A fogadtatás minőségi jellegét, a szövegek történelmi gondolkodásra mért erjesztő hatását már jóval nehezebb megítélni, ugyanis itt a többszörösen szubjektív ítéletalkotás teszi elérhetetlenné a semleges elemzés lehetőségét. Hiszen a személyes élmények, saját tudás és belső inspiráció által hajtott író munkáját ugyancsak személyes benyomások és világgép alapján gondolkodó olvasók fogadják be. A könyvekről írt véleményekre és recenziókra úgy tekinthetünk, mint az írók már eleve „relatív tudásának” a kritikusok ugyanúgy személyes tudástól torzító tükrére. Amikor pedig az olvasói visszajelzéseknek a boncolgatása kerül napirendre, ez az elemzői munka már óhatatlanul át van itatva az elemző-kutató személyiségével is, így talán már hármass tükrözésről beszélhetünk.

De a posztmodern gondolon belül is többen képviselik azt, hogy mindezeketől függetlenül vannak végső igazságok, és a tükröződések révén létrejövő valóságkép még mindig sok igazságot tartalmazhat, minden torzítás ellenére.⁶⁸ A posztmodern állapot így nemcsak valamiféle ürességhez vezet-

⁶⁴ FARKAS: *i.m.*

⁶⁵ JUHÁSZ DÓSA: *i.m.*; MAŠLÁROVÁ, Martina: O nadčasovej láske v neláskavých časoch, *KOD*, 2010/5, 7–12. p.

⁶⁶ PREDMERSKÝ, Vladimír: Kocúrkovo v New Honte, *KOD*, 2008/5.

⁶⁷ Hunčík Péter személyes közlése, 2019. március 25. A film végül azért nem készült el, mert a kanadai producer a történetet túlságosan Közép-Európa-specifikusnak találta.

⁶⁸ LORENZ, Chris: Historical Knowledge and Historical Reality. A Plea for „Internal Realism”, *History and Theory*, 1994/3, 297–327. p. A szerző szavaival: „the mere fact that

het, hanem a tudás relativitásának tudatosítása révén „intellektuális fejlemények” is fakadhatnak belőle.⁶⁹

Próbálkozzunk most meg ezzel. Ha megkísérlünk valamiféle, az irodalomhoz nem annyira illő merev következtetéseket levonni a fenti könyvek fogadtatásáról, akkor talán a következőket tehetjük.

A fenti írói munkák nem ítéletet próbálnak alkotni, hanem véleményt – sokszor még azt sem, hanem csak dilemmákat dobnak fel. Nem védik a nemzeti mundér becsületét, és nem hoznak vádpontokban végső ítéleteket: a történelmet nem igazak és rosszak szembenállásaként rajzolják fel, inkább győztesek és vesztesek, üldözők és üldözöttek forgataga tűnik fel, tele a hatalom ereje alatt meggörnyedő egyénekekkel. Ez még a hetvenes évek normalizációjának éveiben alkotó Ballekra is igaz, aki nem mulasztja el az olvasó előtt feltárni, hogy a délre költöző szlovák családfő, bár antifasiszta partizán-múltja miatt kapta meg az üressé vált házat, igazából meglehetősen mulya ellenálló volt: inkább csak sodródott az árral, majd hagyta magát fogságba ejteni, ahonnan a fasiszta szlovák rezsimmel jó kapcsolatot ápoló apja hozatta ki.

Ennek megfelelően tudatosan vállalkoznak a történelmi tudatban halványan vagy alig szereplő események körüli viták megnyitására, de nem szándékoznak azokat lezárni, nem feledkeznek bele azokba mélyen. Hiszen eleve több korszakot is érintenek: Ballek 1938-tól a kommunista hatalomátvétel utánig viszi a regényfolyamot, Rankov harminc, sorsfordulóval teli évet követ nyomon, Hunčík a 20. századból ad hosszanti keresztmetszetet, Grendel pedig nagy írói könnyedséggel húz nagy elbeszélői íveket középkori és modern kori események között. Ebben a történetmesélésben a 20. század egyes eseményei külön-külön nem léteznek, elvesztik önsúlyukat. Mondhatjuk úgy is, hogy relativizálták őket. Ahogy Jozef Bžoch foglalja össze Grendel Lajos írói munkásságát: „A tettetett és valós, a bizonytalan és biztos, a feltételezett és igaz, az ember kis történetei és az ún. nagy történelem állandó szikrázó egymásbajátszása bizonyítja a dolgok kétértelműségét, sőt többet, a világ relativitását.”⁷⁰ Ezt az általánosító és relativizáló hatást az írók sokszor kifejezetten saját ars poeticájuk részének tekintik: Ballek szerint például *A segéd* örök aktualitását az adja, hogy a vagyoni állapotok könnyen és radikálisan változnak, ahogy ez a rendszerváltás után kifejezetten erős társadalmi jelenség volt; és ami eszerint hozzájárult a történet rendszerváltás utáni divatosságához.⁷¹

the past is only known by us through a frame of description therefore does not entail the conclusion that the past is a description or can be regarded as such”, *Uo.*, 327. p.

⁶⁹ JENKINS: *i.m.*

⁷⁰ Bžochot idézi TÓZSÉR Árpád: A nemzetiségi irodalom, a nemzeti irodalom és a világ-irodalom fogalmáról Cselényi László és Grendel Lajos néhány műve kapcsán, *Tiszatáj*, 1999/3., 50-68. p.

⁷¹ DVORÁKOVÁ: *i.m.*

Így ha egy olvasó esetleg az általa vallott történelmi igazság szépirodalmi visszaigazolását szeretné a fenti írásokban megtalálni, könnyen lehet, hogy ezeket a könyveket nem nyugodt elégedettséggel fogja végigolvasni. De a megnyugtatás semmiképp nem is műfaji jellemzője az itt felvázolt, posztmodern jellegű történelem-mesélésnek. A szórakoztató módon történő elgondolkodtatás annál inkább; ezt nevezi Grendel egyik recenziója „gyógyító abszurd”-nak.⁷²

Az is elmondható: azért, mert a szöveg az olvasót elgondolkodtatja, nem biztos, hogy bármiről is meggyőzi. A sztereotípiák és saját látásmódok mind az olvasóban, mind pedig az ezt meghaladni akaró írónál is dolgozhatnak; az ebből fakadó feszültséget a művek fogadtatásánál is néhol érezni lehet. Egy jó példa erre az 1938-as első bécsi döntés, melyet a szlovák emlékezet a kényszerű menekülés emlékeként őriz: azoknak a szlovákoknak, akik 1918 után költöztek a déli határsávba, most – hogy ez a terület Magyarországhoz került – menniük kellett. Nem véletlen, hogy a bécsi döntés miatt menekülő szlovák ember alakja hangsúlyosan helyet kap Rankovnál és Balleknél; és bár ezt a történelmi momentumot mind Grendel, mind Hunčík is érinti, utóbbinak egy-egy szlovák kritikában felróják, hogy gyenge kontúrral festi meg a szlovákok viszontagságait a Beneš-dekrétumok időszakához képest. Egy kritika szerint a „Beneš-dekrétumokról eleget megtudunk, arról, hogy a telepések nem önszántukból távoznak a szlovák dél elfoglalása után, már kevesebbet, ezt a szerző velősen csak így konstatálja: »Akik szlovákok voltak, a háború előtt elmentek innen.« Egy művész számára persze nem kötelező a korabeli eseményeknek minden szempontból korrekt dokumentumát megalkotni, de [...] nyilván nem volna szabad kételyt ébresztenie, nem hallgatott-e el valami lényegeset.”⁷³ Ugyanezt a hiányérzetet az ellenkező irányba Käfer István, Ballek írói munkásságának egyik magyarországi elemzője *A hentessegéd* kapcsán úgy fogalmazza meg, hogy Ballek iszonyatos mélységeket, szakadékokat tár fel olvasói előtt, majd aztán „mintha mi sem történt volna, tovább áll”. Ezek a szakadékok akkor érezhetők igazán – jegyzi meg Käfer –, ha a Ballek-művet Dobos László, Duba Gyula vagy Grendel Lajos által megélt dél-szlovákiai valósággal vetjük össze; de Ballek végül közömbös marad a „Dél-Szlovákiát ténylegesen lakó nép történeti tudatának alakulása” iránt, azt a szlovák olvasóközönséghez nem közvetíti.⁷⁴ Pavol Rankov regényében Léva visszacsatolása pedig egy részeg, agresszív tivornyázásba torkollik, ahol mindenki elveszti az eszét,⁷⁵ ami megfelel a szlovák közemlékezet Horthy-rezsimről alkotott rendkívül negatív képének,

⁷² FÜLÖPOVÁ, Marta: Liečivá absurdita, *Knižná revue*, 2010/13, 4. p.

⁷³ PETRAŠKO, Ľudovít: Z juhu do sveta. *Romboid*, 2012/7, 44–46. p. Petraško ezt a jelenséget „hungaro-klubizmusnak” nevezi, és egyetértőleg idézi ezt tőle MACHALA, Lubomír: Hunčík Péter különleges esete, ford. J. HAHN Zsuzsanna, *Látó*, 2016/3., 90–95. p.

⁷⁴ KÄFER: *i.m.*, 41. p.

⁷⁵ RANKOV: *i.m.*, 12–14. p.

de kevésbé van összhangban a magyar történelmi emlékezettel, ami a visszacsatolásokat alapvetően igazságos lépésként, és többé-kevésbé rendezetten lezajló történelmi eseményként tartja számon.

Ez a fajta feszültség tetten érhető a szövegek közti különbségeken is. Balleknál például a déli perifériák mozdulatlansága megfelel annak a szlovák toposznak, ami szerint a történelmi sorscsapások a magyar kisebbséget végsősoron nem rendítették meg alapjaiban; míg Grendel Lajos – miközben a perifériák fájó mozdulatlansága nála is folyamatosan jelen van – éppen azt próbálja (talán mondhatni, hogy egyre kétségbeesettebben) tematizálni, hogy felhívja a figyelmet: a magyar közösségek nem tudták kiheverni a 20. századot, és a teljes feloldódás útján haladnak. Nagyon érdekes, ahogy Grendel egyik szlovák olvasója a magyar írónál jelen levő e kettős narratívára hogyan reagál: a New Hont-trilógia kapcsán Peter Darovec irodalomkritikus azt mondja, „egyszerűen nem hisszük el” az írónak a valós romlás és pusztulás narratíváját, hiszen „mindannyian tudjuk, hogy New Hont nem változik, hogy minden erős szó csak egy következő ironikus gesztus a sorban”.⁷⁶ Darovec az írói üzenet hitelességének e csorbáit az alkotói munka hiányosságának látta; de nem lehet, hogy ez inkább a magyar író – szlovák olvasó interakciójának sokszor eleve adott hiányossága? Ahogy a *veleszületett* alapélmények különbségei miatt a kisebbségi ember nehezen tudja megpendíteni a többségi emberben azokat a lelki húrokat, amelyek iránt a kisebbségi léthelyzetben kifinomulttá és érzékennyé válhat író és olvasó is. Amikor Grendel a *Négy hét az életben* ennél is erőteljesebb és konkrétabb hangot ütött meg a szlovákiai magyar világ romlása, elmúlása terén, azt viszont iróniával már lehetetlen lett volna vegyíteni; a szlovák kritikusok is észrevételezik itt a *nemzeti* és *melankolikus* felhangok erősségét, illetve hogy a szlovákiai magyarság élete kapcsán lényegében szociológiai műbe illő ex cathedra tudományos kitételek szerepelnek – ami a szlovák kritikus szerint egyébként jól áll a műnek. De milyen érdekes, hogy e szlovák olvasó itt hozzáfűzi: annak tartalmi valószínűségét szlovák olvasóként maga nem tudja megítélni. A szöveg tartalmát tehát olvasóként, esztétikailag elfogadja, szlovák befogadóként meg mintha távolságot tartana tőle.⁷⁷

Az írói világok összevetésekor, zárásképpen, érdemes kitérni arra a félig-meddig mellékes, mégis érdekes kérdésre: ismerték-e egymást ezek a lévai és ipolysági családok, amelyek mikroközösségként nevelték ki saját íróikat? Pavel Rankov állítása szerint édesapja íróként igen figyelte Grendel Lajost, de sosem mint lévai földijét emlegette; tehát nem tudtak egymásról a Rankovok és Grendelek a háború alatti és utáni Léván.⁷⁸ Ami egyébként nem

⁷⁶ DAROVEC, Peter: Genius loci nie je vždy geniálny, *Romboid*, 2003/1, 75–76. p.

⁷⁷ SZENTESIOVÁ, Lenka – BARBORÍK, Vladimír: Lajos Grendel: Život dlhý takmer štyri týždne, *Romboid*, 2012/3, 29–33. p.

⁷⁸ Pavol Rankov személyes közlése, 2019. március 8.

életszerűtlen, lévén egy legalább 12 ezer fős városkáról van szó. A feleekkora Ipolyságon viszont a Hunčík család távolról, de tudott Ballekékről. Ez a kapcsolat nem volt élő, és nyilván aszimmetrikus volt: a legjobb főtéri házakba és villákba beköltöző kevés számú szlovák családot mindenki könnyen beazonosította. Hunčík Péter szavaival: „Tudtuk, ki az a Laci Ballek”, akinek az apja a vámosok főnökeként dolgozott. A magyar író visszaemlékezése szerint *A segéd* alaptörténete is igaz: rengetegen próbálkoztak határmenti seftelésből, bár ez nem a meggazdagodáshoz vezető út volt, hanem a háború utáni városi nyomorban sokan ezzel tartották magukat felszínen. Ahogy az író édesanyja is. Az idősebb Ballek főfinánchról ekkor hamar kiderült, hogy félrefordítja a fejét, nem akar kitolni a túlélésért ügyeskedő helyiekkel. „Jaj, csak a Ballek legyen ott!” – mármint a határellenőrzésnél, mert akkor könnyen át lehet jutni; mondogatta otthon Hunčík anyukája.

Volt tehát egy ilyen távoli tudás a másik családról. Eközben viszont semmilyen személyes kapcsolat nem alakult a helyi szlovákokkal, egészen 1968-ig. A betelepülő szlovák elvtárs volt vagy partizán, politikai ejtőernyősök, privilegizált csoport, akikkel semmilyen közös témájuk a helyieknek nem volt – „külön buborékban éltünk”, emlékszik vissza Hunčík Péter. Ballek könyve pedig – Hunčík szavaival élve – „megmondom őszintén, kicsit provokált”, mert annyira más világot festett Ipolyságról, mint amit magyarként fiatalon ott megélt. Végsősoron így a Ballek-opus hatott a magyar tollból fakadó interpretációra is. Hunčík Péter végül a nyolcvanas években ült le Ballekkel először, „megbeszéltük szépen ezt vele”.⁷⁹

A Hunčík- és Ballek-szövegek talán kissé hasonló távolságtartással figyelik a másik mondandóját, mint a két család Ipolyságon. A fent idézett szövegekben a valós történelmi eseményeket körülvevő, a szépirodalomból műfajilag fakadóan csak tompított feszültség – az, hogy a szövegek néhol egymással nincsenek összhangban, és hogy néhol a befogadónak nem tesszik, amit olvas – nem mond ellent a posztmodernitás vezérgondolatának: a szövegalkotó, miközben dekonstruál egy létező valóságot, nem feltétlenül hoz létre igazabb vagy valóbb világot. A saját nézőpontjától, értékrendszerétől és főleg tudásától nem nagyon tud senki messze eltávolodni. A lévai és az ipolysági származású magyar-szlovák írópárosok – miközben, történészszemmel nézve, egy meglehetősen fontos tematizációs munkát végeznek el – az általuk választott posztmodern történelem-mesélés műfajával arra is figyelmeztetnek, hogy a történelem bármilyen módon létrejövő „javított kiadásai” is magától értetődően hibáznak: a másik megértése mindig vegyül a másik félreértésével.

⁷⁹ Hunčík Péter személyes közlése, 2019. március 25.